

ASPECTS OF WORD FORMATION IN ROMANCE LANGUAGES

Maria Laura Rus

Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: In every language word formation represents a lexical mechanism with an essential purpose: increasing the vocabulary of that particular language. In this paper we focus upon some techniques/mechanisms of word formation in Romance languages (such as derivation) in order to underline the similarities inside this family of languages, which have the same inherited element, the Latin one.

Keywords: Romance languages, word formation, derivation, lexical similarity

În orice limbă formarea cuvintelor prin diverse procedee (externe, interne, mixte) are drept principal obiectiv transformarea și îmbogățirea vocabularului acelei limbi. Două mecanisme sunt, probabil, cele mai cunoscute, în această privință: derivarea și compunerea. Acestea au diverse efecte asupra gestionării limbajului. Unul dintre ele ar fi faptul că ele permit exprimarea de noțiuni noi prin combinarea diverselor elemente formale. De asemenea, derivarea poate determina și schimbarea clasei lexico-gramaticale, determinând în felul acesta noi posibilități de exprimare.

O atenție deosebită trebuie acordată elementelor semantice ale formării cuvintelor, întrucât sensul unui cuvânt nou format depinde într-o proporție mai mare sau mai mică de sensul fiecărui element constitutiv. De exemplu, e ușor a determina sensul unui sufix care se adaugă la sensul termenului nou format prin derivare. Se vorbește, astfel, despre un sens inferat de către afix. Avem, în acest sens, de pildă, sufixul „-tor/-or” în română sau sufixul „-eur” în franceză, care semnifică „cel care face o acțiune (în mod obișnuit); agentul unei acțiuni”: *schior, aplicator; skieur, applicateur* etc. sau sufixele „-re”, respectiv „-ation”, „-aison”, semnificând „rezultatul unei acțiuni”: *indexare, livrare; indexation, livraison* etc., sufixe adăugate unei baze verbale. Pe de altă parte, avem în limba franceză, de pildă,

situația acelor termeni vechi construiți, care, în limbajul actual nu sunt recognoscibili ca atare: *soleil* < *sol* + *iculu*.

Ca o consecință imediată a fenomenului formării cuvintelor apare familia de cuvinte, ale cărei componente se caracterizează prin coerență la nivel semantic și recunoaștere imediată:

it. *conoscere, conoscitore, conoscenza, conosciuto, riconoscere, riconosciuto, riconoscibile, riconoscente, riconoscimento*

fr. *jouer, joueur, joueuse, jouet, jouable, joujou*

rom. *folos, folosi, folosință, folosire, refolosi, refolosire, refolosință, folosit, refolosit, nefolosit*

sp. *conocer, conoedor, conocimiento, conosco, reconocer, reconocible, reconocimiento*

În cele ce urmează vom prezenta pe rând câteva dintre aspectele interesante care vizează două dintre mecanismele interne de îmbogățire a limbajului despre care aminteam mai sus: derivarea și compunerea.

1. Derivarea

Acest mecanism necesită o bază liberă și un afix derivativ legat. În funcție de acest afix, se poate ajunge la schimbarea clasei lexico-gramaticale a termenului format, a sensului sau a contextului de utilizare a acestuia. Baza poate suferi variații mai mari sau mai mici, corespunzând diferitelor forme ale radicalului.

Derivarea cu prefixe pe teritoriul României nu este atât de productivă și diversificată precum cea cu sufixe, dar există, totuși, o serie de prefixe în latina târzie care sunt foarte frecvente și în limbile romanice: „ad-”, „in-”, „con-”, „de-”, „dis-”, „ex-”, „extra-”, „re-”, „cum-”, „sub-”, „super-”, „trans-”¹:

rom. *confrate*

fr. *confrère*

it. *confratello*

Dacă sufixele pot determina modificarea clasei gramaticale, prefixele au numai valoare lexico-semantică, în măsura în care derivatele mențin aceeași clasă morfologică cu baza.

¹ Această frecvență se datorează în principal faptului că prefixele în cauză funcționează ca intensificatori.

Interesantă este, de asemenea, concurența care a existat încă din latină între verbe-bază și verbe prefixate, concurență care a determinat în limbile romanice preferința pentru formele prefixate² și astfel dispariția verbului format doar pe baza radicalului:

lat. *condere* cedează în fața lui *abscondere* (rom. *ascunde*, it. *(n)ascondere*, sp. *esconder*)

lat. *spoliare* s-a păstrat numai în italiană, în timp ce în celelalte limbi romanice apar forme cu prefixul „de-/des-”: rom. *despuia*, fr. *dépouiller*, sp. *despojar*

În plus față de faptele menționate mai sus se impune menționată situația acelor prefixe din limba română care continuă într-un alt registru semantic, novator, procedeul arhaic latin de a exprima gradul superlativ: „arhi-”, „extra-”, „super-”, „ultra-”³ etc.

Derivarea cu sufixe este mult mai productivă în limbile romanice și implică mai multe perspective, atât formale, cât și semantice, oferind și posibilitatea schimbării clasei lexico-gramaticale. În puține cazuri întâlnim valori monosemice ale sufixelor (implicând transparența acelor termeni), majoritatea generând diferite sensuri (determinând astfel transparența relativă a termenilor).

Frecvente sunt în limbile romanice sufixele latinești care, atașate unei baze, implică diminutivarea, aproximarea, arată rolul relațional sau funcția colectivă. În acest sens avem exemple precum:

„-ittu”: rom. *vechiuț*, it. *vecchietto*

„-ariu”: rom. *cărbunar*, fr. *charbonnier*, it. *carbonaio*

„-etu”: rom. *făget*, it. *faggeto*, sp. *robledo* („pădure de stejari”)

Sufixarea poate antrena și schimbarea valorii gramaticale:

„-ia”: rom. *sărăcie* (<*sărac*) – adjectiv → substantiv

„-abile”: fr. *jouable* (<*jouer*) – verb → adjectiv

„-antia”: fr. *espérance* (<*espérer*), it. *speranza* (<*sperare*) – verb → substantiv

„-icu”: rom. *academic* (< *academie*), fr. *volcanique* (<*volcan*) – substantiv → adjectiv

Desigur exemplele mai pot continua, dar am adus în discuție doar câteva dintre ele pentru a se observa clar echivalentul sufixului latin în limbile romanice.

² Limba română pare să manifeste cu precădere această preferință pentru formele prefixate: a *asuda* (lat. *ad + sudare*), a *împăca* (din lat. *im + pacare*). A se vedea mai multe exemple la Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică*, Editura Bic All, București, 2001, pp. 23-24.

³ O inventariere a acestor prefixe a fost făcută de I. Jordan și Vl. Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.

În cadrul sufixării, mai trebuie să amintim concurența din timpul latinității dintre verbe-bază și verbe denominative derivate de la un substantiv sau adjectiv din aceeași familie de cuvinte cu verbul-bază, concurență finalizată cu câștigul celor din urmă. Sanda Reinheimer Rîpeanu aduce exemple în acest sens:

„lat. *pectere* este înlăturat de *pectinare*, derivat de la *pecten* (> rom. *pieptene*, it. *pettine*, fr. *peigne*, sp. *peine*, ptg. *pentem*), motivat prin transparența cu care este legat de termenul de la care provine și mai ușor de mânuit din punctul de vedere al flexiunii (rom. *a pieptăna*, it. *pettinare*, fr. *peigner*, sp. *peinar*.”⁴. Cercetătoarea precizează faptul că termenul portughez *pentear* este format pe teren portughez, „ceea ce – alături de multe alte exemple – dovedește continuitatea acestui proces și pe teren romanic.”

2. Compunerea

Termenii moșteniți din latină pot sta la baza compunerii unor numeroase cuvinte care se constituie în mintea vorbitorului într-o familie de termeni a căror origine o recunoaște. Limbile romanice au moștenit și dezvoltat compunerea din cuvinte întregi, prin crearea de noi tipuri. Sensul termenilor compuși depinde de referenți și de contextul în care sunt folosiți.

În general, formațiile rezultate sunt nominale:

subst. + subst.: rom. *floarea soarelui*, fr. *chou-fleur*

subst. + prep. + subst. : rom. *viță-de-vie*, fr. *chemin de fer*, it. *barbadibecco*, sp. *leche de pajaro*

(Acest tip de compunere este foarte productiv în toate limbile romanice.)

subst. + prep. + vb. la inf.: fr. *machine à écrire*, it. *machina da scrivere*

vb. + subst.: it. *girasole*, fr. *tournesol*

adv./prep. + subst.: fr. *après-saison*, *non-usage*

Exemplele cu astfel de termeni compuși nominali ar putea continua.

Compusele adjectivale sunt mai rar întâlnite, tipul productiv fiind aici:

adj. + adj.: rom. *surdo-mut*, it. *surdomuto*, fr. *sourd-muet*, sp. *sordo-muto*, ptg. *surdo-mudo*

Productive sunt, totuși, pe teritoriul romanic, și adverbele, prepozițiile și conjuncțiile compuse:

rom. *aproape*, *niciodată*, *despre*, *fiindcă*

⁴ Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică*, Editura Bic All, București, 2001, p. 24.

it. *oggiogiorno, tuttavia*

fr. *bientôt, envers, malgré*

sp. *anoche, también, debajo*

ptg. *atémanhã, da*⁵

Martin-Dietrich Glessgen vorbește despre intervenția diferită a elementelor de plecare asupra sensului compusului. Astfel, el face distincție între „compuși endocentrici” sau „determinativi”, „compuși exocentrici” și „compuși cumulativi” sau „copulativi”, ilustrând aceste diferențe în special în limba franceză. Pentru prima categorie un element al compusului îl determină pe celălalt (de regulă primul element): rom. *redactor-șef*, fr. *homme-grenouille*, it. *parola-chiave*, sp. *peso mosca*. La a doua categorie determinarea este la fel, dar „sensul compusului este metonimic sau metaforic și nu poate fi derivat în mod direct din elementele constitutive”, în timp ce în a treia categorie cele două elemente constitutive intervin cam în aceeași măsură și ele aparțin aceleiași clase lexicogramaticale: fr. *moissonneuse-batteuse, porte-fenêtre*.

3. Concluzii

În momentul formării cuvintelor, mecanismul construcției semantice este transparent, precum schimbarea semantică în sine, însă, dinamica limbii poate determina slăbirea legăturii semantice dintre bază și forma construită. De asemenea polisemia afixelor, după cum am văzut mai sus, poate contribui la acest fapt. Productivitatea mecanismelor de formare a cuvintelor este mai mare sau mai restrânsă în limbile romanice. Coexistența elementelor mai mult sau mai puțin transparente poate perturba interpretarea funcționării formării cuvintelor în limbile romanice.

Cele două procese de formare a cuvintelor, cu categoriile menționate implică atât un punct de vedere lexical, cât și unul gramatical, de unde discuțiile privind încadrarea formării cuvintelor în domeniul lexicologiei sau al morfologiei. Chiar dacă nu acesta a fost scopul lucrării de față, menționăm faptul că deși multe studii recente încadrează fenomenul în domeniul morfologiei derivative, considerăm că el ar ține mai degrabă de lexic datorită rolului esențial pe care îl are pentru acest compartiment al limbii, dar și adesea prin hazardul semantic.

Bibliografie selectivă:

⁵ Exemplele sunt preluate de la Marius Sala, *De la latină la română, ediția a II-a revăzută*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006, p. 113.

Glessgen, Martin-Dietrich, *Lingvistică romanică: domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014

Homorodean, Mircea, *Introducere în lingvistică romanică*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1978

Hristea, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, revăzută și îmbunătățită, Editura Albatros, București, 1984

Reinheimer Rîpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică*, Editura Bic All, București, 2001

Sala, Marius, *De la latină la română*, ediția a II-a revăzută, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006